

College voor Toetsen en Examens

KUNST (BEELDENDE VORMGEVING/DANS/DRAMA/ MUZIEK/ALGEMEEN) HAVO

SYLLABUS CENTRAAL EXAMEN 2022
NADERE VASTSTELLING

Versie 4, 21 juni 2021

Toelichting bij de titel van de deze syllabus:

Deze syllabus geldt voor het CE van het jaar 2022. Syllabi van de jaren vóór 2022 zijn niet meer geldig en wijken geheel af van deze versie.

Deze syllabus is nader vastgesteld. Op diverse plaatsen zijn er aanvullingen of wijzigingen gedaan vergeleken met de syllabus 2022 die in 2020 werd gepubliceerd. De wijzigingen zijn met blauw gearceerd of met doorhalingen.

Verantwoording:

CvTE-syllabuscommissie kunst (algemeen) havo en vwo 2019

Voorzitter: Wim Vluggen, Conservatorium Maastricht

Secretaris: Pascal Marsman, SLO

Toetsdeskundige: Hugo Gitsels, Cito

Toetsdeskundige: Marieke Kraft, Cito

Lid vakvereniging en docent beeldend: Elisabeth van Vreeswijk

Lid vakvereniging en docent drama: Piet Spee

Lid vakvereniging en docent cultuur- en dansgeschiedenis: Thérèse Boshoven

Lid vakvereniging (en community filmdocent) en docent film: Vera Hageman

© 2021 College voor Toetsen en Examens, Utrecht

Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord	4
1 Inleiding	5
2 Examenstof centraal examen	6
3 Specificatie van de globale eindtermen voor het CE	7
3.1 Domein A: Vaardigheden	7
3.2 Domein B: Invalshoeken voor reflectie	7
3.3 Domein C: Onderwerpen	7
4 Beschrijvingen onderwerpen	8
4.1 Toelichting wijzigingen ten opzichte van 2021	8
4.1.1 <i>Cultuur van de kerk in de elfde tot en met veertiende eeuw</i>	10
4.1.2 <i>Hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw</i>	11
4.1.3 <i>Burgerlijke cultuur van Nederland in de zeventiende eeuw</i>	13
4.1.4 <i>Cultuur van romantiek en realisme in de negentiende eeuw</i>	15
4.1.5 <i>Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw</i>	17
4.1.6 <i>Massacultuur vanaf 1950</i>	19
5 Het centraal examen	21
5.1 Zittingen centraal examen	21
5.2 Vakspecifieke regels correctievoorschrift	21
5.3 Hulpmiddelen	21
5.4 Computertoetsing	21
Bijlage 1. Examenprogramma kunst (algemeen) havo/vwo	22
Bijlage 2. Nadere explicitering van termen en begrippen	24

Voorwoord

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma. Het examenprogramma geldt tot nader order.

Het College voor Toetsen en Examens geeft in een syllabus, die in beginsel jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan een syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten, bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

Ten aanzien van de syllabus is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar hun aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2022. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2023 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld.

Het CvTE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. In de syllabi 2022 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2021 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2022 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan zo nodig ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvTE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cvte.nl of aan CvTE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Toetsen en Examens,
Drs. P.J.J. Hendrikse

1 Inleiding

In de vernieuwde tweede fase bestaan naast de 'oude' kunstvakken muziek, handvaardigheid, tekenen en textiele vormgeving vier 'nieuwe' kunstvakken:

- kunst (drama),
- kunst (dans),
- kunst (beeldende vormgeving) en
- kunst (muziek).

De 'nieuwe' kunstvakken heten 'nieuw' omdat zij bij de invoering van de tweede fase aan het eind van de vorige eeuw naast de bestaande kunstvakken werden ingevoerd. De kunstvakken 'nieuwe stijl' worden in deze syllabus in het vervolg dikwijls gezamenlijk aangegeven als kunst (drama etc).

Wijzigingen (2007) ten opzichte van de oude situatie in de tweede fase:

De vaknamen zijn veranderd: de vakken ckv2 en ckv3 en het combinatievak (ckv2,3) zijn vervangen door kunst (drama), kunst (dans), kunst (muziek) en kunst (beeldende vormgeving).

Ckv2 kende geen centraal examen, wel een door de CEVO beschikbaar gestelde 'centrale' eindtoets die deel uitmaakte van het schoolexamen. Kunst (drama etc.) heeft een schoolexamen en een centraal examen. Dat centraal examen bepaalt net als bij de andere vakken de helft van het eindcijfer. Net als de vroegere door de CEVO geleverde eindtoets is het centraal examen een computerexamen. De kunstvakken (drama etc.) hebben alle vier hetzelfde centraal examen met de naam kunst (algemeen).

Wat is er uniek aan de nieuwe kunstvakken in de vernieuwde tweede fase?

De 'nieuwe' kunstvakken zijn de eerste vakken op het havo en vwo met uitsluitend een computerexamen als centraal examen. Dat vergt van scholen een zorgvuldige planning en voorbereiding.

Bovendien is het vrij uniek dat bij de 'nieuwe' kunstvakken een smal deelvak kunst (algemeen) is blijven staan dat uitsluitend een centraal examen heeft.

Verder is het mogelijk dat een kandidaat examen aflegt in twee kunstvakken onder bepaalde voorwaarden. Raadpleeg voor meer informatie en regelgeving Het Examenblad, www.examenblad.nl

Enkele belangrijke veranderingen in het programma van het centraal examen in de vernieuwde tweede fase:

- Het werkwoord 'aangeven' omvat activiteiten als beschrijven, onderzoeken en interpreteren, maar ook beargumenteren en onderbouwen.
- Het subdomein *Kunst en religie, levensbeschouwing* kent één eindterm. Enkele voorbeelden staan in het Aanhangsel. De inhoud van het subdomein is ongewijzigd.
- Havo-programma
  - Aan het programma is toegevoegd het subdomein esthetica (gedeeltelijk overgenomen van de inhoud van het vwo-programma en aangepast);
  - in het programma is in het subdomein Burgerlijke cultuur uitgebreid naar analogie van de inhoud van hetzelfde subdomein in het vwo-programma.
- Het College voor Toetsen en Examens maakt indien nodig ook nog andere beperkingen en/of specificaties bekend van de examenstof. Dit kan met name betrekking hebben op het onderwerp Massacultuur. Daardoor kan dit onderwerp geactualiseerd en uitgebreid worden.

Deze syllabus bestaat uit de tekst van het geglobaliseerde examenprogramma, gevolgd door een toelichting op de examenstof waarop het centraal examen betrekking heeft.

2 Examenstof centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen B en C, in combinatie met de vaardigheden uit domein A.

De drie onderwerpen uit domein C waar het centraal examen betrekking op heeft zijn in de komende jaren:

Kunst (algemeen)	Kunst (algemeen)	Kunst (algemeen)
2021	2022	2023
Burgerlijke cultuur van Nederland in de 17 ^{de} eeuw	Hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw	Burgerlijke cultuur van Nederland in de 17 ^{de} eeuw
Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw	Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw	Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw
Massacultuur vanaf 1950	Massacultuur vanaf 1950	Massacultuur vanaf 1950

Let op: De beschrijvingen van de onderwerpen zijn vernieuwd en geldig met ingang van examenjaar 2022, zie hoofdstuk 4 in deze syllabus.

3 Specificatie van de globale eindtermen voor het CE

3.1 Domein A: Vaardigheden

Eindterm 1

De termen en begrippen die op het examen bekend worden verondersteld, zijn noodzakelijk voor het bereiken van twee doelen:

- vaardigheid (adequate receptie en reflectie),
- kennis (begrip van verbanden tussen kunst en cultuur).

Deze doelen hangen vanzelfsprekend met elkaar samen en zijn inhoudelijk gerelateerd aan de domeinen B en C. De functie van kunst zoals aangegeven in de invalshoeken van domein B kan maar zelden los worden gezien van het kunstwerk zelf. Binnen het werkveld is men het er bovendien over eens dat het ongewenst is functie en kunstwerk geheel los te koppelen. Voor het nader beschouwen / beluisteren van een kunstwerk in het kader van kunst (algemeen) is veelal een discipline-georiënteerd begrippenapparaat nodig. Dit is de reden waarom eindterm 1 uit domein A opgesteld is. Veel voor 'adequate receptie en reflectie' benodigde begrippen zijn basaal en begrepen in wat in de voorafgaande jaren is aangeleerd. De overige zullen alsnog binnen het programma kunst (algemeen) moeten worden verworven.

Het examenprogramma kent geen begrippenlijst. In het werkveld is echter gebleken dat er behoefte is aan een nadere explicitering van termen en begrippen uit het beschouwingsapparaat van de verschillende kunstdisciplines. Met Bijlage 2 biedt het College voor Toetsen en Examen daarom een aanzet tot verheldering van begrippen uit de verschillende disciplines. Het beschouwingsniveau dat hierbij gehanteerd wordt, gaat niet verder dan voor kunst (algemeen) nodig is. Verdergaande disciplinebeschouwing komt in de schoolexamens van de verschillende disciplines aan de orde.

Bijlage 2 is een tekst die aangevuld en verbeterd kan worden. Het betreft niet een uitbreiding van lesstof, noch een nieuw examenprogramma. Het is een handreiking voor leraren van de vier disciplines van het vak kunst (algemeen) om de begrippen die in het c.e. gehanteerd zouden kunnen worden op gelijke wijze te interpreteren en te hanteren bij de correctie.

3.2 Domein B: Invalshoeken voor reflectie

Eindtermen 2 tot en met 7

De concrete invulling van de invalshoeken is verbonden met de onderwerpen, genoemd in domein C eindterm 8. Een nadere uitwerking staat in de toelichting op de onderwerpen binnen die eindterm.

3.3 Domein C: Onderwerpen

Eindterm 8

4 Beschrijvingen onderwerpen

4.1 Toelichting wijzigingen ten opzichte van 2021

De beschrijvingen van de onderwerpen zijn vernieuwd en gelden met ingang van examenjaar 2022.

Achtergrond vernieuwing:

De syllabi zoals deze voor de examens kunst (algemeen) havo en vwo zijn samengesteld tot en met 2021 zijn door de jaren heen licht gewijzigd. De eerste syllabi werden samengesteld voor de invoering van het vak bij de inwerkingtreding van de Tweede Fase in 1998. Het ging om een 'voorlopig' document, omdat de kunstvakken zouden overgaan naar een nieuwe situatie waarbinnen er geen sprake meer zou zijn van kunstvakken oude stijl. De aanpassingen die werden doorgevoerd in 2007 vanwege de invoering van de Vernieuwde Tweede Fase waren niet groot, omdat ook toen de verwachting was dat een verandering zou plaatsvinden met de herinrichting van de kunstvakken in de bovenbouw havo en vwo. Een herinrichting bleef echter uit, waardoor de beschrijvingen van de onderwerpen in syllabi tot en met examenjaar 2021 zijn gebruikt.

Vernieuwing:

Inhoudelijk zijn er de afgelopen twintig jaar geen grote wijzigingen doorgevoerd, afgezien van de toevoeging van bijlage 2 'Nadere explicitering van termen en begrippen'. Aanpassingen, verbeteringen en/of wijzigingen zijn niet noodzakelijk of misschien zelfs onwenselijk wanneer de onderwerpbeschrijvingen recht doen aan de te bestuderen stof van een betreffende periode en deze beschrijvingen examenmakers voldoende ruimte bieden. Bij de examenmakers ontstond echter de behoefte om na meer dan twintig jaar de 'accenten binnen de onderwerpen' en de 'specificaties van de onderwerpen vanuit de verschillende invalshoeken van reflectie' onder de loep te nemen, om de syllabi voor de komende jaren toekomstbestendig te maken. Hiervoor heeft het College voor Toetsen en Examens (CvTE) een syllabuscommissie samengesteld die de accenten en de specificaties van de zes cultuurhistorische periodes nauwkeurig heeft bestudeerd en vervolgens aangepast, verruimd en/of geactualiseerd.

Leeswijzer:

De benadering van kunst en cultuur in het vak Kunst (algemeen) is niet kunsthistorisch van aard, maar gebaseerd op de benadering zoals we die kennen vanuit de cultuurwetenschappen. Kunstuitingen en kunstobjecten worden beschouwd in relatie tot de cultureel historische achtergrond in een bepaalde periode in de geschiedenis. Die beschouwing is opgesplitst in zes invalshoeken van waaruit kunst, kunstuiting en/of kunstenaar beschouwd worden:

- Welke religieuze en/of levensbeschouwelijke ontwikkelingen waren van invloed?
- Welke esthetische principes zijn in deze periode van belang?
- Wie is de opdrachtgever, wat is de rol van politieke en/of de economische macht?
- In hoeverre was het doel vermaak en welk publiek werd daarbij beoogd of bereikt?
- Welke wetenschappelijke en/of technische ontwikkelingen waren van invloed?
- Welke interculturele invloeden speelden daarbij een rol?

Kunstenaars, kunstobjecten of kunstuitingen staan steeds in relatie tot de ontwikkeling van de cultuur in een bepaalde periode in een bepaald gebied (stad, streek, land of interculturele context). De kandidaat wordt geacht zich de situatie van de kunstenaar of de kunstconsument voor te stellen en eigen te maken om zo met behulp van de zes invalshoeken inzicht te krijgen in de ontwikkeling van kunst en cultuur in een bepaalde periode.

In de "specificaties van het onderwerp" is ervoor gekozen om steeds ontwikkelingen in algemene zin en per kunstdiscipline te benoemen. Bij iedere invalshoek worden de voor die periode belangrijkste ontwikkelingen of kenmerken genoemd. In enkele gevallen staan voorbeelden van

personen, kunstobjecten of kunstuitingen tussen haakjes (.....), van deze voorbeelden verwachten wij dat de kandidaten die kennen.

Wanneer het voorbeeld tussen de haakjes begint met bijvoorbeeld (bijvoorbeeld.....), dan is het daar genoemde voorbeeld een van de mogelijk passende voorbeelden en is het illustratief bedoeld.

Binnen Kunst(algemeen) staat de betekenis van het kunstwerk centraal: Het gaat erom dat kandidaten, met behulp van de aangeleverde bronnen en de kennis en inzichten die zij hebben vergaard, een kunstuiting kunnen duiden binnen een cultuurhistorische context en er een betekenis aan toekennen. De kandidaat moet hier dus op worden voorbereid. Analyse c.q. beschouwing van het kunstwerk is hierbij dienend.

4.1.1 Cultuur van de kerk in de elfde tot en met veertiende eeuw

Accenten binnen het onderwerp:

- kerken en kloosters met bijbehorende kunstproducten; architectuur;
- religieus drama in en buiten de kerk;
- houding van de kerk ten opzichte van dans;
- (kerk)muziek: van eenstemmig naar meerstemmig.

Specificaties van het onderwerp vanuit domein B invalshoeken voor reflectie:

Kunst en religie, levensbeschouwing

- Heilsgeschiedenis (Bijbel): schepping; zondeval; geboorte, leven, sterven en opstanding van Christus; laatste oordeel.
  - Liturgie en kerkelijk jaar: cyclus (kerst, pasen, pinksteren, kerst).
  - Religieuze volkscultuur; pelgrimages, heiligenverering (wonderen), relieken.
  - Het menselijk invoelen, de verinnerlijking van de geloofservaring (bijvoorbeeld Mariadevotie).

Kunst en esthetica

- Schoonheid als openbaring van het goddelijke in licht, glans en kleur; gotiek; geometrische orde op basis van getalsverhoudingen.
- Didactische functie van kunst.
- ~~Versillende opvattingen over kunst: kunst en geloofsbeleving (abt Suger versus Bernardus van Clairvaux, Franciscus van Assisi); theorieën voor en tegen het gebruik van beelden;~~ Werken volgens ~~beeldeconventies~~ en de praktijk van kopiëren; originaliteit is ondergeschikt.
- A capella gezang als meest verhevene in kerkmuziek; polyfonie (bijvoorbeeld Hildegard von Bingen).
- Opvattingen over lichaam en geest: het geestelijke boven het lichamelijke en het mannelijke boven het vrouwelijke.

Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

- Organisatie van de samenleving: driestandenmaatschappij (geestelijkheid, adel, boeren/burgers).
- Ontstaan geldeconomie: opkomst steden, gildenorganisatie.
- Opdrachtgevers: kerk, adel, gilden, burgerij, stadsbestuur.
- Status van de kunstenaar: kunst als ambacht.

Kunst en vermaak

- Ontwikkeling vanuit liturgisch drama binnen de kerk naar religieus drama buiten de kerk, met inbegrip van kluchtige elementen en spektakel (bijvoorbeeld omkeringsfeesten, mysteriespelen, passiespelen en mirakelspelen).
- Wereldlijk vermaak tijdens religieuze feesten: processies, (doden-) en andere dansen, kermissen en jaarmarkten.
- Ontstaan en verbreiding van ridderscultuur aan de hoven vanaf twaalfde eeuw: liedcultuur, gezelschapsdans en spelen (bijvoorbeeld Le jeu de Robin et Marion).
- ~~Commentaar, spot en humor in de kunsten (bijvoorbeeld marginalia, Carmina Burana).~~

Kunst, wetenschap en techniek

- Vervlechting van (klassieke) wetenschap en geloof.
- Vanaf de twaalfde eeuw: ontstaan universiteiten, zoeken naar verbinding van geloof met rede (bijvoorbeeld Thomas van Aquino).
- Technische ontwikkelingen: kerkarchitectuur (skeletbouw); muzieknotatie (Guido van Arezzo) en ontstaan van vocale meerstemmigheid.

Kunst intercultureel

- Contacten met islamitische cultuur: pelgrimsroutes, kruistochten; Moors Spanje.
- Contacten via handelsroutes (bijvoorbeeld zijderoutes).

4.1.2 Hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw

Accenten binnen het onderwerp:

- renaissancehoven in de zestiende eeuw in Europa (bijvoorbeeld Florence, Rome, München, Londen); hoven van (absolute) vorsten in de zeventiende eeuw;
- (stads)paleizen, villa's, tuinen; Versailles: inrichting en functie van paleis en tuinen (Lodewijk XIV);
- ontwikkeling in tragedie en komedie (inspiratie klassieken en eigentijdse ontwikkelingen);
- hofdans en hofballet (ballet de cour);
- ontstaan van opera, ontwikkeling van de instrumentale muziek, ontwikkelingen binnen de kerkmuziek.

Specificaties van het onderwerp vanuit domein B invalshoeken voor reflectie:

Kunst en religie, levensbeschouwing

- Verbinding christelijke heilsgeschiedenis, klassieke geschiedenis en mythologie.
- Kunst als propaganda van/voor vorsten via allegorische voorstellingen (bijvoorbeeld Catharina de Medici, Lodewijk XIV).
- Humanisme: studie van klassieke teksten, levenshouding gericht op het wereldlijke en het individu.
- Reformatie en contrareformatie.

Kunst en esthetica

- ~~Klassieke theorieën opvattingen over schoonheid (Plato, Aristoteles):~~ Schoonheid als eenheid van delen, maat, verhouding, symmetrie, orde.
- Uomo universale als beschavingsideaal.
- Invloed van contrareformatie op de kunsten.
- ~~Maakbare en beheersbare natuur (bijvoorbeeld tuinen).~~
- Ontwikkelingen binnen theater: aristotelische principes in de tragedie in Frankrijk (bijvoorbeeld Jean Racine) en Engeland (bijvoorbeeld William Shakespeare).
- Lichaamshouding en dans als uiting van beschaving (bijvoorbeeld Baldassare Castiglione: 'Boek van de hoveling').
- ~~Hofballetten en opera's als poging om het Griekse totaaltheater te reconstrueren.~~
- Ontwikkelingen in de muziek: prima pratica (polyfonie en homofonie) en seconda pratica (Claudio Monteverdi): opera, monodie.

Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

- Organisatie samenleving en bestuur: onafhankelijke stadsstaten in de zestiende eeuw in Italië; (absolute) monarchieën in de zeventiende eeuw (bijvoorbeeld in Frankrijk); centrale bestuursmacht van de vorst betekent ook economische macht.
- ~~Mythologie als allegorische verwijzing naar politiek en status vorst.~~
- Status van de kunstenaar: van ambachtsman naar kunstenaar (~~artes liberales~~), opkomst hofkunstenaar (musici, dansmeesters, toneelschrijvers, architecten, schilders) en 'vrije' ondernemer; academies.
- Positie van vrouwelijke kunstenaars: veelal afhankelijk van afkomst/familie (bijvoorbeeld Artemisia Gentileschi).
- Opdrachtgevers: hof, kerk, adel, vermogende burgers; ~~patronage/mecenaat.~~
- ~~Encyclopedische verzamelingen van vorsten en wetenschappers.~~

Kunst en vermaak

- Mythologische verhalen als bron van vermaak.
- ~~Monodie~~; Ontwikkeling instrumentale muziek vanuit de begeleiding van de dans (danssuite).
- Villa's als 'lustoorden' en vermaaksfuncties van tuinen.
- Theaterspektakel (intermezzi), Italiaanse en Franse opera.
- Hofdans (gezelschapsdans) en hofballet (theatrale dans).
- Commedia dell'arte: stereotypering en improvisatie.

Kunst, wetenschap en techniek

- Toepassing van wetenschappelijke ontdekkingen in de kunsten: bijvoorbeeld optica, perspectief, anatomie, landmeten, cartografie, mechanica.
- Ontwikkeling van muziekinstrumenten (bijvoorbeeld uitbreiding van de strijkinstrumenten).
- Empirisch onderzoek van werkelijkheid (Leonardo da Vinci), samenhangend wereldbeeld.

Kunst intercultureel

- Ontdekkingsreizen en nieuwe zeeroutes, contacten met andere culturen (bijvoorbeeld Ottomaanse Rijk, Nieuwe Wereld, China).

Accenten binnen het onderwerp:

- macht van de burger in de Republiek (bijvoorbeeld Stadhuis op de Dam);
- genres in de schilderkunst;
- rederijkers; de eerste stenen schouwburg in Amsterdam;
- dans in het theater en in het sociale leven;
- religieuze en wereldlijke muziek; muzikale genres voor de kleine kring.

Specificaties van het onderwerp vanuit domein B invalshoeken voor reflectie:**Kunst en religie, levensbeschouwing**

- Visies op geschiedenis: religieus én wereldlijk (bijvoorbeeld geschiedenis Batavieren als inspiratie voor de kunsten).
- Diversiteit van christelijke levensovertuigingen, pragmatisme en religieuze tolerantie (reformatie en contrareformatie).
- Diverse moralistische genres in literatuur, schilderkunst en theater; burgerlijke, calvinistische moraal (bijvoorbeeld emblemata, Vanitas).
- Rol van het orgel en samenzang binnen en buiten de eredienst (Jan Pieterszoon Sweelinck).

Kunst en esthetica

- Calvinistische visie op de kunsten.
- Aristotelische principes in het theater (bijvoorbeeld Joost van den Vondel).
- Inventiviteit en specialisatie (genrekunst).
- Realisme tegenover idealisering (bijvoorbeeld Rembrandt van Rijn).
- ~~Kennis van menselijke hartstochten (kluchten en tragedies);~~ Retorica (rederijkers).

Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

- De Republiek zoekt zijn plaats tussen grootmachten; Amsterdam als centrum van wereldhandel over zee.
- Ateliers van meesterschilders; studiereizen naar Italië; Collegium musicum als 'opleiding'.
- Status van de (geleerde) kunstenaar; studie oudheid belangrijk.
- Positie van vrouwen in de samenleving en in de kunsten (bijvoorbeeld Judith Leyster, Ariana Nozeman-van den Bergh, Lucretia van Merken).
- Vrije markt; opdrachtgevers: overheden, gezelschappen, verenigingen, burgers.

Kunst en vermaak

- Ter lering en vermaak; vermaak als medicijn.
- Genrestukken (bijvoorbeeld Jan Steen).
- Dans in tragedies en kluchten.
- Kluchten (bijvoorbeeld Gerbrand Adriaansz. Bredero), spektakelstukken (bijvoorbeeld Jan Vos).
- Openbare concerten ~~om zedenloos gedrag te voorkomen~~ (bijvoorbeeld Jacob van Eijck).
- Musiceren in huiselijke kring en collegium musicum; liedboeken.

Kunst, wetenschap en techniek

- ~~De Republiek als wetenschappelijke vrijplaats: universiteiten en uitgeverijen.~~
- Empirisch onderzoek (bijvoorbeeld anatomische theaters); cartografie.
- Uitvindingen (bijvoorbeeld camera obscura).
- Toneelmachines: kunst- en vliegwerk.
- **Rariteitenkabinetten**; verzamelingen als studiemateriaal (bijvoorbeeld Rembrandt van Rijn).
- ~~Encyclopedische verzamelingen en rariteitenkabinetten.~~

Kunst intercultureel

- Westerse expansiedrift en koopmansgeest en de weerslag daarvan in de kunsten (bijvoorbeeld Stadhuis op de Dam en grachtenpanden).: moreel besef in de kunsten (bijvoorbeeld Gerbrand Adriaansz. Bredero 'Moortje').
- Handelscontacten: bijvoorbeeld invoer Chinees porselein en ontwikkeling Delfts aardewerk; wederzijdse beïnvloeding (beeldmotieven en vormgeving); invoer luxe materialen (bijvoorbeeld ebbenhout, zijde).
- Weergave van andere culturen in de kunsten (bijvoorbeeld in liederen en kluchten); reisverslagen met Hollandse ogen: mensen, kleding, flora, fauna, landschappen (bijvoorbeeld Maria Sibylla Merian).

Accenten binnen het onderwerp:

- reactie op Verlichting en industriële revolutie: escapisme naast streven naar sociale rechtvaardigheid;
- traditie tegenover vernieuwing (academie tegenover bijvoorbeeld romantische schilderkunst, realisme, impressionisme); fotografie en het effect ervan op de beeldende kunst;
- architectuur: neostijlen, ingenieursbouw, Jugendstil;
- melodrama; naturalistisch theater (bijvoorbeeld Henrik Ibsen, Johan August Strindberg);
- romantisch ballet in West-Europa en bloei laatromantisch ballet in Rusland;
- Richard Wagner (Bayreuth, Gesamtkunstwerk); realisme in de opera (verismo);
- muziek in kleine kring (salons, Schubertiades) naast grote orkesten.

Specificaties van het onderwerp vanuit domein B invalshoeken voor reflectie:**Kunst en religie, levensbeschouwing**

- Visies op geschiedenis als een proces met verschillende uitkomsten: bijvoorbeeld de geschiedenis van het eigen nationale verleden en mythologie (de eigen wortels), de geschiedenis van de mensheid (darwinisme, marxisme).
- ~~— Natuur als religie, religieuze ervaring.~~
- Kunst en individualisme, mystieke beleving, Weltschmerz.

Kunst en esthetica

- ~~— 'Schoonheid' wordt een relatief en subjectief begrip; L'art pour l'art tegenover andere visies op kunst.~~
- ~~— Het schone en het sublieme.~~
- Verhevigde gevoelsuiting (bijvoorbeeld Johan Wolfgang von Goethe); individualisme en idee van de geniale kunstenaar (virtuositeit).
- ~~— Natuur als thema of inspiratiebron (bijvoorbeeld Carl Gustav Carus).~~
- Absolute muziek tegenover programmamuziek (bijvoorbeeld Hector Berlioz).
- Historiciteit in theater (bijvoorbeeld Victor Hugo); naturalistisch theater (bijvoorbeeld invoering vierde wand).
- Originaliteit tegenover traditie: op de eigen tijd reflecteren, herwaardering ambacht (bijvoorbeeld Arts and Crafts).

Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

- Organisatie samenleving: nationale staten, imperialisme en streven naar vrije wereldhandel.
- Vrije markt: salons, kunsthandel, bourgeoisie en de staat kopen kunst.
- Toneel-, dans-, kunstacademies en conservatoria; kunstenaars gaan ook zelf op zoek naar leermeesters.
- ~~— Verzamelingen gekoppeld aan het prestige van een staat.~~
- ~~— Kunstkritiek.~~
- ~~— Wereldtentoonstellingen.~~
- Nationale musea gekoppeld aan prestige van een staat (bijvoorbeeld Louvre, British Museum, Altes Museum, Rijksmuseum); wereldtentoonstellingen.; openbare concertzalen en theaters (bijvoorbeeld Concertgebouw, Opéra Garnier).

Kunst en vermaak

- Tentoonstellingen voor het grote publiek.
- Salons, openbare concertzalen, theaters en operahuizen ook als plaatsen van sociaal gebeuren (bijvoorbeeld Concertgebouw, Opéra Garnier).
- Liederencyclus; virtuositeit in de muziek (bijvoorbeeld Franz Liszt, Niccolò Paganini).
- Operette (bijvoorbeeld Die Fledermaus, La belle Hélène).
- Melodrama (bijvoorbeeld Sarah Bernhardt) en variété/vaudeville.
- Sterrendom van de artiest (bijvoorbeeld Marie Taglioni).
- Gezelschapsdansen (bijvoorbeeld wals, polka).

Kunst, wetenschap en techniek

- Ontstaan nieuwe wetenschappen (bijvoorbeeld opkomst archeologie, muzikwetenschap, psychologie en kunstgeschiedenis).
- Ingenieursbouw: ijzer/glas constructies (bijvoorbeeld Crystal Palace, Eiffeltoren).
- Toename reproductiemogelijkheden.
- Gaslicht en elektriciteit in het theater.
- Fotografie en ontstaan van film (gebroeders Auguste en Louis Lumière).

Kunst intercultureel

- Superioriteitsdenken van het Westen.
- Effecten van kolonialisme en werelddtentoonstellingen.
- Exotisme: Naast oriëntalisme, japonisme, ook wederzijdse beeldvorming ('het is kijken en bekeken worden'); ~~exotisme~~.
- Kennis van de wereld vergroot door fotografie: etnografische foto's, reisfoto's (bijvoorbeeld Alexandrine Tinne).

4.1.5 Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw

Accenten binnen het onderwerp:

- avantgardistische stromingen;
- expressie en abstractie;
- architectuur: functionalisme;
- ontwikkelingen in de kunsten in Rusland (bijvoorbeeld constructivisme);
- psychologisch realisme (Konstantin Stanislavski) en episch theater (Bertolt Brecht);
- vernieuwing van de academische dans (bijvoorbeeld Les Ballets Russes) en ontstaan moderne theaterdans (bijvoorbeeld Isadora Duncan, Martha Graham); dansrages;
- expressionisme en atonaliteit in de muziek;
- **ontstaan nieuwe muzieksoorten:** blues en jazz;
- ontwikkelingen en experimenten binnen film (bijvoorbeeld Sergei Eisenstein, Duits expressionisme, Hollywoodgenres en animaties).

Specificaties van het onderwerp vanuit domein B invalshoeken voor reflectie:

Kunst en religie, levensbeschouwing

- Visies op geschiedenis: breuk met het verleden.
- 'Ontdekking' van het onderbewuste (Sigmund Freud).
- Utopieën van een nieuwe tijd: kunst is baanbreker voor die nieuwe tijd; kunst wil maatschappij veranderen.
- Kunst heeft geestelijke waarde en universele betekenis: op zoek naar essentie, abstractie.

Kunst en esthetica

- Van het materiële naar het geestelijke: verwerping natuurgetrouwheid (bijvoorbeeld kubisme); vorm, verhouding (bijvoorbeeld Piet Mondriaan, De Stijl).
- Uitdrukking van het innerlijke van de kunstenaar.
- ~~Theorievorming (bijvoorbeeld futuristisch manifest, Der Blaue Reiter, An Actor Prepares, twaalftoonstechniek, Rudolf von Laban).~~
- Originaliteit als criterium.
- Kruisbestuiving tussen verschillende disciplines, samen met een groep gelijkgestemden het nieuwe brengen.
- Form follows function (bijvoorbeeld Louis Sullivan, Hendrik Petrus Berlage, Frank Lloyd Wright), ~~morele aspecten van verwerpen van decoratie (Adolf Loos).~~
- Anti-kunst en anti-establishment (bijvoorbeeld **Futuristen**, Dada, Erik Satie).

Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

- Maatschappelijke verhoudingen staan ter discussie (bijvoorbeeld socialisme, nationalisme versus internationalisme, eerste feministische golf en emancipatie van de vrouw).
- Opleiding: ontstaan van niet-traditionele academies met een onderzoekende, experimentele houding (bijvoorbeeld Bauhaus); zelfstandige gezelschappen (podiumkunsten).
- Opdrachtgevers: mecenaat en particuliere verzamelaars (bijvoorbeeld Helene Kröller-Müller) steunen de onafhankelijkheid van kunstenaars en hun zoeken naar nieuwe mogelijkheden; 'derden' organiseren optredens en tournees (bijvoorbeeld Sergei Diaghilev); kunstgalerieën.
- Politiek en kunst: propaganda en/of kritiek; verboden kunst (bijvoorbeeld Entartete Kunst).

Kunst en vermaak

- Film als amusement (bijvoorbeeld musicalfilm, Disney animaties).
- Theatershows: **(bijvoorbeeld:** revue, cabaret, circus, musical, showdans).
- Moderne gezelschapsdans uit de VS (bijvoorbeeld charleston) en Engeland (bijvoorbeeld ballroomdans).
- Muziek: blues, ragtime, ~~jazz, rhythm and blues, swing.~~

Kunst, wetenschap en techniek

~~Kunst probeert de werkwijze van wetenschap te hanteren: grondslagen en bronnenonderzoek.~~

- Kunst als 'laboratorium' (bijvoorbeeld Bauhaus); onderzoek nieuwe materialen (bijvoorbeeld gewapend beton) en toepassingen ervan.
  - Experimenten met elektrisch licht in het theater (bijvoorbeeld Loïe Fuller) en met vorm en beweging in de ruimte (bijvoorbeeld Oskar Schlemmer).
  - Experimenten met bewegend beeld (bijvoorbeeld Luis Buñuel, Man Ray, ~~Fernand Léger~~).
  - Experimenten met klank (bijvoorbeeld Sprechgesang) en klankbronnen (bijvoorbeeld lawaaimachines, elektrische gitaar).
- ~~Ontwikkeling opnametechnieken en distributie (radio, grammofoon, geluidsfilm).~~

Kunst intercultureel

- Westerse blik op andere culturen; exotisme en primitivisme: verheerlijking van het primitieve en zuivere leven (bijvoorbeeld Josephine Baker), kritiek op de eigen cultuur (bijvoorbeeld Paul Gauguin).
- Niet-Europese invloeden op kunstenaars (bijvoorbeeld Henri Matisse, Antonin Artaud, Ruth St. Denis, Igor Stravinsky).
- ~~Ontwikkeling van de jazz~~ **Waardering van de Afro-Amerikaanse muziek (jazz).**
- Onderzoek volkscultuur (bijvoorbeeld Béla Bartók).

Accenten binnen het onderwerp:

- invloed van massamedia en internet op de kunsten; globalisering; hoge- en lage cultuur; mainstream en subculturen; jeugdculturen;
- multidisciplinaire kunst; fusion en cross over;
- popart, postmodernistische kunst;
- engagement; activistische kunst;
- film als bioscoop-, TV- en internetproduct (bijvoorbeeld tv-drama, reality-tv, speelfilms videoclip, vlogs);
- absurdistisch theater (bijvoorbeeld Samuel Beckett, Harold Pinter); locatietheater, vormingstheater.
- breakdance, hiphop, urban dance; postmoderne dans, minimal dance;
- veelheid aan stromingen in pop-, jazzmuziek en klassieke muziek.

Specificaties van het onderwerp vanuit domein B invalshoeken voor reflectie:

Kunst en religie, levensbeschouwing

- Veelheid aan visies: fragmentarisch; opgeven van vooruitgangsidee; richtinggevende ideologieën zijn er niet versus nieuwe grote verhalen (bijvoorbeeld: duurzaamheid en ecologie; technologie en digitalisering; globalisering, migratie).
- Grote verscheidenheid in levensbeschouwingen (bijvoorbeeld relativisme, existentialisme, absurdisme, cynisme, hedonisme, nieuwe spiritualiteit); consumptiecultuur, individualisering en kritische reacties hierop zoals Punk.
- Identiteit; gender (bijvoorbeeld Stromae, Grayson Perry).

Kunst en esthetica

- Geen eenduidige esthetische normen; opvattingen over wat kunst is kunnen botsen en coëxisteren (bijvoorbeeld kunst als nabootsing van de realiteit, kunst om de kunst, kunst als vermaak).
- Overschrijding van grenzen van kunstdisciplines; vervagen van grenzen tussen hoge en lage cultuur;
- ~~Vergaande abstractie en conceptuele kunst (bijvoorbeeld Jackson Pollock, John Cage, Merce Cunningham); performance art (bijvoorbeeld Marina Abramović).~~
- Postmodernisme: herwaardering figuratie en ornament, verhalende verwijzingen, clichés en (stijl)citaten mogen (bijvoorbeeld Robert Venturi), veelheid van betekenissen door citaten en fragmenten; sterrendom; (nep)sentimentele beelden; geënceneerde beelden.
- (Nieuw) engagement: politiek activistische kunst (bijvoorbeeld Ai Weiwei, Guerilla Girls)
- ~~Verstilling en versobering in de muziek (bijvoorbeeld Arvo Pärt).~~
- ~~(Virtuele) realiteiten.~~

Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

- ~~Zowel academische opleiding als individualistische leerroutes.~~
- Kunstenaar als ondernemer; cultureel ondernemerschap (bijvoorbeeld subsidies, sponsors, marketing en crowdfunding) gekoppeld aan bijvoorbeeld social media.
- ~~Onderscheid rol ontwerper en uitvoerder (bijvoorbeeld Damian Hirst).~~
- Macht en invloed van megasterren (commercieel en maatschappelijk).
- Macht van producenten, massamedia en multinationals; veranderde (productie)verhoudingen door opkomst van internet.
- Kunst als handel en investering.

Kunst en vermaak

- Heruitvinden klassieke filmgenres (bijvoorbeeld New Hollywood en onafhankelijke film/indie film).
- Online streaming platforms.
- Megatentoonstellingen, manifestaties, festivals.
- Muziektheater.
- Talentenjachten (muziek, dans).
- Soaps, popmuziek, videoclip, musicals.
- Tv, reclame, stripverhalen.
- Mode en lifestyle.

Kunst, wetenschap en techniek

- Reproduceerbaarheid.
- Audiovisuele media, multimedia-installaties, videokunst.
- Digitale toepassingen in de kunsten; virtual reality; augmented reality.
- Nieuwe technieken, **vermenging** ~~kruisvlak~~ kunst, onderzoek en design (bijvoorbeeld Studio Roosegaarde, Iris van Herpen).

Kunst intercultureel

- Wereldwijd opereren van kunstenaars (fysiek en/of digitaal); gevolgen van globalisering;
- Cultuurrelativisme versus westerse kunst als maatstaf (bijvoorbeeld Remy Jungerman, Gordon Bennett); autobiografische **kunst-narratief** (bijvoorbeeld Kara Walker, Marlene Dumas);
- **Fusion en cross-over:** kunst als product van **culturele** uitwisseling (bijvoorbeeld: Bollywood film, Manga, Butoh, Latin, reggae);
- Werelddans, wereldmuziek (bijvoorbeeld Miriam Makeba).
- ~~— Fusion en cross over.~~

5 Het centraal examen

5.1 Zittingen centraal examen

Raadpleeg hiervoor Het examenblad, www.examenblad.nl

5.2 Vakspecifieke regels correctievoorschrift

Voor dit examen is geen vakspecifieke regel vastgesteld.

5.3 Hulpmiddelen

Raadpleeg hiervoor Het examenblad, www.examenblad.nl

5.4 Computertoetsing

Het centraal examen kunst (beeldende vormgeving, dans, drama, muziek, algemeen) wordt op de computer aangeboden. Het is van belang dat er voor iedere leerling een computer met koptelefoon beschikbaar is tijdens het examen.

Bijlage 1. Examenprogramma kunst (algemeen) havo/vwo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

- Domein A Vaardigheden
- Domein B Invalshoeken voor reflectie
- Domein C Onderwerpen.

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen B en C in combinatie met de vaardigheden uit domein A.

De CEVO wijst uit domein C drie onderwerpen aan voor het havo-examen en vier onderwerpen voor het vwo-examen. De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast en maakt indien nodig een beperking en een specificatie bekend van de examenstof.

De examenstof

Domein A: Vaardigheden

1. De kandidaat kan:

- de belangrijkste termen en begrippen hanteren uit de kunstdisciplines beeldende vormgeving, dans, drama en muziek die voorwaardelijk zijn voor adequate receptie en reflectie, en noodzakelijk voor begrip van verbanden tussen kunst en cultuur;
- informatie over kunst en cultuur herkennen, benoemen en toepassen om verbanden aan te geven;
- bij het reflecteren bronnenmateriaal op een adequate wijze hanteren;
- overeenkomsten en verschillen noemen en beargumenteren met betrekking tot het beschouwingsapparaat bij de vier kunstdisciplines (alleen vwo).

Domein B: Invalshoeken voor reflectie

Subdomein B1: Kunst en religie, levensbeschouwing

2. De kandidaat kan aangeven met welke visies, doelen, middelen en inhoud de kunsten religieuze en/of levensbeschouwelijke uitgangspunten vertolken.

Subdomein B2: Kunst en esthetica

3. De kandidaat kan aangeven welke ideeën over schoonheid in kunst en kunstwaardering een rol spelen.

Subdomein B3: Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

4. De kandidaat kan aangeven welke invloed opdrachtgevers en politieke ideeën hebben op de rol en de inhoud van kunst en op de positie van de kunstenaar.

Subdomein B4: Kunst en vermaak

5. De kandidaat kan aangeven hoe vorm en inhoud bepaald worden door de vermaaksfuncties van kunst in relatie tot het daarbij betrokken publiek.

Subdomein B5: Kunst, wetenschap en techniek

6. De kandidaat kan aangeven hoe kunst en wetenschap/techniek op elkaar inwerken.

Subdomein B6: Kunst intercultureel

7. De kandidaat kan aangeven hoe Westerse en niet-Westerse kunst en cultuur elkaar wederzijds beïnvloeden.

Domein C: Onderwerpen

8. De kandidaat kan de eindtermen van domein A en B toepassen op voorbeelden uit de volgende onderwerpen:

- de cultuur van de kerk in de elfde tot en met veertiende eeuw;
- de hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw;
- de burgerlijke cultuur van Nederland in de zeventiende eeuw;
- de cultuur van Romantiek en realisme in de negentiende eeuw;
- de cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw;
- de massacultuur vanaf 1950.

Bijlage 2. Nadere explicitering van termen en begrippen

Inleiding

Deze bijlage betreft een nadere toelichting op eindterm 1 uit het domein A van kunst (algemeen). eindterm 1 uit het domein A luidt als volgt: *“De kandidaat kan de belangrijkste termen en begrippen hanteren uit de kunstdisciplines beeldende vormgeving, drama, dans en muziek die voorwaardelijk zijn voor een adequate receptie en reflectie, en noodzakelijk voor begrip van verbanden tussen kunst en cultuur.”*

De bijlage biedt een explicitering van termen en begrippen uit het beschouwingsapparaat van de verschillende kunstdisciplines. Deze bijlage is een groeidocument dat op basis van evaluatie en commentaar vanuit het werkveld kan worden aangevuld en bijgesteld.

Het doel van deze bijlage is om docenten en examenkandidaten handvatten te bieden, om begrippen uit de verschillende kunstvakdisciplines te kunnen gebruiken en daarbij op zinvolle wijze overeenkomsten en verschillen tussen disciplines te kunnen duiden. Het beschouwingsniveau dat in dit document door het College voor Toetsen en Examens gehanteerd wordt, gaat niet verder dan voor kunst (algemeen) nodig is.

Voor de verschillende disciplines wordt (grotendeels) eenzelfde indeling in categorieën gehanteerd, ook al leidt dit er soms toe dat conventies in een bepaald werkveld worden doorbroken. Voor de disciplines beeldend, dans, film, theater en muziek is er geordend naar:

- I. Voorstelling:** Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort drama / dans / muziek / film wordt er getoond.
- II. Inhoud:** Wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving:** Hoe wordt de voorstelling vormgegeven/afgebeeld door middel van beeld/dans/spel/muziek/filmtechniek?
- IV. Materiaal/techniek (bij beeldend) of theatervormgeving (bij de podiumkunsten drama, dans, muziek):** Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de voorstelling vormgegeven?

Inhoud

BEELDENDE KUNST EN VORMGEVING

- I. Voorstelling: Wat is er te zien op een schilderij? Wat geeft een sculptuur weer? Wat is er te zien op een object? Wat is er te zien en/of te horen in een installatie?
- II. Inhoud: Waar gaat het werk over: wat is het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt het kunstwerk vormgegeven door middel van beeld? Hoe wordt het gebouw/object/affiche vormgegeven?
- IV. Materiaal/techniek: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de voorstelling/het gebouw/object/affiche vormgegeven?

DRAMA (THEATER)

- I. Voorstelling: Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort drama/theater wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: Waar gaat het theaterstuk over: wat is het verhaal, het thema, het concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de theatervoorstelling vormgegeven door middel van spel?
- IV. Theatervormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de theatervoorstelling vormgegeven?

DANS

- I. Voorstelling: Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort dans(stuk) wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: Waar gaat het dansstuk over: wat is het verhaal, het thema, het concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de voorstelling vormgegeven door middel van dans?
- IV. Theatervormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de dansvoorstelling vormgegeven?

MUZIEK

- I. Uitvoering /voorstelling: Wat is er te horen en/of te zien? Wat voor soort muziek(stuk) wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: Waar gaat het muziek-/muziektheaterstuk over: wat is het verhaal, het thema, het concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de voorstelling/het concert vormgegeven door middel van muziek?
- IV. Theatervormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de muziekvoorstelling vormgegeven?

FILM

- I. Voorstelling: Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort film(voorstelling) wordt er getoond?
- II. Inhoud: Waar gaat de film over: wat is het verhaal, het thema, het concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de filmvoorstelling vormgegeven door middel van
  - a. spel,
  - b. theatervormgeving,
  - c. filmtechnische vormgeving: met welke filmspecifieke technieken wordt de filmvoorstelling vormgegeven?
- IV. Theatervormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de filmvoorstelling vormgegeven?

BEELDENDE KUNST, ARCHITECTUUR EN VORMGEVING

- I. Voorstelling: Wat is er te zien op een schilderij? Wat geeft een sculptuur weer? Wat is er te zien op een object? Wat is er te zien en/of te horen in een installatie?
- II. Inhoud: Waar gaat het werk over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt het kunstwerk vormgegeven door middel van beeld? Hoe wordt het gebouw/object/affiche vormgegeven?
- IV. Materiaal/techniek: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de voorstelling/het gebouw/object/affiche vormgegeven?

I. Voorstelling

Wat is er te zien op een schilderij? Wat geeft een sculptuur weer? Wat is er te zien op een object, zoals een servies of op een kledingstuk?

De voorstelling is een beschrijving van de 'dingen' die zijn weergegeven op het schilderij, in de sculptuur of op het object. Bijvoorbeeld: een mens, een interieur, een landschap, (kleur)vlakken of een combinatie daarvan.

II. Inhoud

Waar gaat het werk over: Wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

Een onderwerp of thema kan bijvoorbeeld bijbels, mythologisch, historisch, literair, maatschappelijk of politiek zijn. Een idee of concept kan bijvoorbeeld het uitdrukken van evenwicht en harmonie zijn (zoals bij Mondriaan).

Als het onderwerp verhalend is, kun je het werk analyseren aan de hand van de 5 w's.
< zie drama.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud, vormgeving en/of materiaal/techniek en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het kunstwerk en/of in de intentie van de maker. In het geval van een voorstelling van een (bedroefde) vrouw met een liggende man op schoot, kan het onderwerp Maria en Jezus zijn, of specifiek nog een piëta of een beweningsscène. De boodschap of (diepere) betekenis van dit onderwerp is vaak (mede)lijden of verdriet.

III. Vormgeving

Hoe wordt het kunstwerk vormgegeven door middel van beeld? Aspecten van beeldende vormgeving zijn **vorm, ruimte, licht, kleur en compositie.**

vorm

Denk daarbij aan tweedimensionale (vlak, plat) en driedimensionale vormen (ruimtelijk, plastisch), abstracte of figuratieve vormen, schematische, gestileerde, organische, geometrische vormen etc.

ruimte

Dit gaat over ruimtelijkheid en plasticiteit bij driedimensionale vormen en de suggestie van dieptewerking of plasticiteit in tweedimensionale werken.

Suggestie van dieptewerking ontstaat vooral door overlapping en (lijn)perspectief. Suggestie van plasticiteit ontstaat door licht en schaduw.

licht

Dit gaat over de werking van licht op driedimensionale vormen en de effecten van licht bij architectuur (glas) en over de suggestie van licht in tweedimensionale werken: natuurlijk licht, kunstlicht; licht-donkercontrasten (clair-obscur).

kleur

Denk daarbij aan primaire kleuren, gemengde kleuren, kleurhelderheid, kleurverzadiging, kleurcontrasten, kleursymboliek.

compositie

Dit is de ordening/plaatsing/groepering van vormgevingsaspecten tot een beeldend geheel (bijvoorbeeld een symmetrische compositie, een dynamische compositie).

IV. Materiaal en techniek**materiaal**

Met welke materialen is het schilderij/ de sculptuur/het gebouw/het object gemaakt?

De kunstenaar/architect of vormgever heeft gewerkt met bijvoorbeeld: verf, hout, klei, marmer, metaal, glas, (bak)steen, drukinkt, textiel.

Techniek en hanteringswijze

Met welke technieken is het schilderij/ de sculptuur/het gebouw/het object (bijvoorbeeld servies of kledingstuk) vormgegeven?

De techniek is de manier waarop (met gereedschap) het materiaal wordt verwerkt.

Bijvoorbeeld: schilderen, tekenen, hakken, boetseren, metselen, drukken, naaien of breien.

De hanteringswijze is de manier waarop de kunstenaar zijn gereedschap en materiaal gebruikt, bijvoorbeeld: grof of fijn, glad of ruw.

DRAMA (THEATER)

- I. Voorstelling: Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort drama/theater wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: Waar gaat het theaterstuk over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de theatervoorstelling vormgegeven door middel van spel?
- IV. Theatervormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de theatervoorstelling vormgegeven?

I. Voorstelling:

Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort drama/theater wordt er uitgevoerd?
Bijvoorbeeld: teksttoneel, fysiek theater, cabaret, poppenspel of locatietheater.

II. Inhoud:

Waar gaat het theaterstuk over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

De inhoud van theaterstukken is veelal gebaseerd op een tekst. Deze tekst kan gebaseerd zijn op een boek, film, historische gebeurtenissen, volledig nieuw zijn of speciaal zijn geschreven. Joost van de Vondel schreef *Gijsbrecht van Amstel* bijvoorbeeld ter gelegenheid van de opening van de Schouwburg van Amsterdam in 1637. Hij baseerde zijn stuk gedeeltelijk op middeleeuwse gebeurtenissen en op het klassieke verhaal van Aeneas en de val van Troje. Daarnaast zijn er theatervormen waarin tekst nauwelijks of geen rol speelt, bijvoorbeeld fysiek theater, mime en slapstick. De inhoud van een theaterstuk kan ook voortkomen uit improvisatie van de acteurs.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud, vormgeving en/of theatervormgeving en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het theaterstuk en/of in de intentie van de maker. In het geval van Vondels *Gijsbrecht van Amstel* is het onderwerp het verzet tegen de belegering van de stad Amsterdam in de middeleeuwen. De boodschap of (diepere) betekenis is de grootsheid van de stad Amsterdam in de zeventiende eeuw.

Een theaterstuk kan worden geanalyseerd aan de hand van de **spelgegevens**, die bestaan uit de **5 w's**:

wie

Wie zijn de personages in het stuk? Een personage kan een type zijn, bijvoorbeeld Batman en de Joker (personages met één of hoogstens twee karaktereigenschappen) of een karakter zoals Gijsbrecht van Amstel of Mutter Courage (personages met meerdere karaktereigenschappen, vaak met een karakterontwikkeling).

wat

Wat zijn de personages aan het doen, wat gebeurt er in het stuk? Het gaat hier het plot, het conflict, de spanningsopbouw (bijvoorbeeld: inleiding, opbouw, climax, afloop).

waar

Waar speelt het stuk of de scène zich af? Het gaat om de plaats, ruimte, locatie waar het stuk zich afspeelt. Bijvoorbeeld: buiten op een berg, in een kamer in een huis of op de maan. De locatie kan ook onbestemd of abstract zijn.

wanneer

Wanneer speelt het stuk of de scène zich af, in welke tijd? Het gaat over plaatsing in de historische tijd en over de tijdsverloop in het stuk. Bijvoorbeeld: chronologisch, fragmentarisch, tijdsprongen, flash back, flash forward.

waarom

Wat is het motief van de personages? Het gaat over de beweegredenen van de handeling. Bijvoorbeeld: waarom is de Joker de eeuwige vijand van Batman? Waarom wil Mutter Courage geen vrede? (Ze verdient namelijk haar geld met de oorlog.) De beweegredenen kan ook onduidelijk of zelfs afwezig zijn. Bijvoorbeeld in het stuk *Wachten op Godot* van Samuel Beckett is het onduidelijk waarom twee mannen wachten op Godot.

III. Vormgeving:

Hoe wordt de theatervoorstelling vormgegeven door middel van spel? Spel kent de volgende aspecten:

lichaam

- mimiek (gezichtsuitdrukking)
- gebaren en bewegingen (bijvoorbeeld het waggelen van een dikke dame)
- lichaamshouding (zoals een stijve nek voor een koppig persoon, of het ingezakt zitten van een sloom figuur)
- handeling (roken, neuspeuteren, op het horloge kijken)

stem

- volume (hard of zacht)
- accent (stads- of streekaccent)
- klankkleur (hoog en licht of zwaar en donker, nasaal, 'hete aardappel in de keel').
- intonatie (veel of weinig variatie in toonhoogte)
- het gebruik van klemtonen
- timing (langzaam of snel, pauzes)
- veel of weinig emotie in de stem

speelstijl

Onder speelstijl verstaat men een wijze van spelen, die over het algemeen kenmerkend is voor een bepaald theatergenre zoals melodrama (soap), realisme, absurdisme, slapstick of episch theater.

De speelstijl kan ook gekoppeld zijn aan het regieconcept van de regisseur.

mise-en-scène

Hiermee bedoelt men het gebruik van de ruimte door de acteurs zoals:

- de plaatsing van personages in de ruimte (onderlinge afstanden, hoogteverschillen)
- het bewegen van de personages ten opzichte van elkaar en in de ruimte (de looplijnen)
- de blikrichting/focus van de personages
- het op- en afgaan van de personages

IV. Theatervormgeving:

Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de theatervoorstelling vormgegeven?

locatie

Dit is de plek die door de theatermaker of de regisseur gekozen is, waar de voorstelling plaatsvindt. In principe kan op elke locatie gespeeld worden (bijvoorbeeld in het theater of in een fabriekshal, buiten op straat of in de duinen).

decor

Dit is de toneeltoerusting waarmee de plaats van handeling wordt voorgesteld, ook projecties kunnen tot het decor behoren.

kostuum

Onder kostuum verstaat men de kleding van het personage.

grime en hair styling

Dit gaat over de opmaak van het gezicht van de acteurs en hun haardracht: denk hierbij onder andere aan schmink, pruiken en littekens.

rekwisieten

Rekwisieten zijn voorwerpen die in een voorstelling gebruikt worden door de spelers, zoals een pen of een zwaard. Ook stoelen en tafels die op een toneel staan zijn rekwisieten.

attributen

Een attribuut is een speciaal rekwisiet, dat bij een rol hoort, zoals een liniaal voor een strenge juf, een scepter voor een koning, de lier van Apollo, de sleutels van Petrus. Daaraan kun je het personage herkennen.

belichting

Door middel van belichting van de speelplek zorgt men voor zichtbaarheid van wat zich afspeelt, maar ook voor een bepaalde sfeer. Belichting kan de aandacht van het publiek op een bepaalde handeling richten. Denk hierbij aan de kleur en de intensiteit van het licht.

muziek

Theatervoorstellingen kunnen worden begeleid door muziek, die net als belichting, voor een sfeer of bepaalde emotie kan zorgen. Denk aan bombastische muziek om een opschepper te karakteriseren, of minimalistische muziek als ondersteuning van een sterfscène.

geluid en geluidseffecten

Ook door middel van geluid kunnen scènes worden ondersteund of benadrukt. Denk hierbij aan wapengekletter bij vechtschènes of geluidsdecor/soundscapes met zwembadgeluiden om een zwembad te verbeelden.

enscenering

Het geheel van positie en bewegen van de acteurs in combinatie met de theatervormgeving.

toneelbeeld

Het toneelbeeld is een 'still' uit de voorstelling. Alles wat je ziet op een bepaald moment van het stuk hoort bij het toneelbeeld: het decor, de kostuums, de rekwisieten, de belichting en de positie van de acteurs daarin.

DANS

- I. Voorstelling: Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort dansvoorstelling wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: waar gaat de dansvoorstelling over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: hoe wordt de voorstelling vormgegeven door middel van dans?
- IV. Theatervormgeving: waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de dansvoorstelling vormgegeven?

I. Voorstelling:

Wat is er te zien en/of te horen?

Wat voor soort dans wordt er uitgevoerd? Bijvoorbeeld (verhalend) romantisch ballet, volksdans, moderne dans, streetdance of multimediale dans.

II. Inhoud:

Waar gaat de dansvoorstelling over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

Als het onderwerp verhalend is, kun je de dansvoorstelling analyseren aan de hand van de 5 w's.

< zie drama.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud, vormgeving en/of theatervormgeving en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het kunstwerk en/of in de intentie van de maker. In het geval van *Lamentation*, de danssolo van Martha Graham, is het onderwerp het lichaam als uitdrukkingmiddel van verdriet. De (diepere) betekenis van dit onderwerp is vaak universele rouw of lijden. Bij het *Zwanenmeer* is het onderwerp het sprookje over de witte en de zwarte zwaan. De (diepere) betekenis is hier de strijd tussen goed en kwaad.

III. Vormgeving

Hoe wordt de uitvoering/voorstelling vormgegeven door middel van dans?

Vormgeving in dans gebeurt door de keuzes die een choreograaf maakt in het gebruik van ruimte, tijd en kracht door de dansers.

In dans kan het lichaam ook gebruikt worden zoals bij spel in drama (bijvoorbeeld mimiek, handgebaren en stem) > zie drama

1. Ruimte

Dans voltrekt zich altijd in ruimte. In de meest brede zin van het woord is ruimte de reële of virtuele plek, locatie, waar de danser danst. Ruimte kent een aantal aspecten, zoals:

richtingen

In het horizontale vlak zijn er diverse richtingen waarin de danser de ruimte kan doorsnijden. Denk hierbij aan voor- en achterwaarts, zijwaarts en diagonaal. Ook de blikrichting (focus) van de danser is van belang.

hoogtelagen

In het verticale vlak kan de danser zich bewegen in drie lagen: hoog, midden en laag. De lagen worden gedacht vanuit het bekken van de danser, dat als 'midden' wordt gezien. Dus springen is dan 'hoog' en zittend/liggend de grond gebruiken is 'laag'.

combinaties van richtingen, hoogtelagen en voortbeweging in de ruimte

Op het moment dat een danser zich beweegt in de ruimte gebruikt hij richtingen en hoogtelagen. De variaties daarin kunnen leiden tot patronen (bijvoorbeeld lijn, cirkel, slinger, spiraal, acht), vormen van het lichaam van de danser (bijvoorbeeld: rond of hoekig of groot, helemaal uitgestrekt of klein, helemaal in elkaar).

2. Tijd

Dans voltrekt zich niet alleen in de ruimte, maar ook in tijd. Dans heeft een duur (acht maten voor een paar passen, avondvullend voor een sprookjesballet bijvoorbeeld), een tempo (van uiterst langzaam tot extreem snel), een ritme en maat (zie bij muziek). Kortom, dans maakt een bepaalde onderverdeling van de tijd zichtbaar.

3. Kracht

Dansers zetten altijd een bepaalde kracht in om te dansen. Dans is, vanuit kracht gezien, een spel tussen de krachtsinzet van de danser en de zwaartekracht die voortdurend inwerkt op zijn/haar lichaam. De ingezette kracht kan variëren van zeer sterk tot zeer zwak. Denk hierbij aan:

spanning (tonus)

Om te kunnen bewegen moet de danser zijn spieren aanspannen en ontspannen, afhankelijk van de beweging die hij wil maken. Je kunt hierbij denken aan krachtsinspanning om bepaalde bewegingen technisch te kunnen uitvoeren (been optillen, springen, maar ook loslaten/laten vallen of ontspannen), maar ook spierspanning in bewegingen gebruiken om iets uit te drukken (de wijze waarop je eenzelfde bewegingen kunt uitvoeren om er een andere betekenis aan te geven).

gewicht

Het lichaam van de danser heeft een gewicht dat bewust kan worden ingezet. De danser kan bijvoorbeeld zijn gewicht inzetten om te vallen en te rollen, maar hij kan zijn gewicht ook ogenschijnlijk ontkennen door heel licht te dansen of te springen.

aanzet, impuls

Het karakter van een beweging hangt sterk af van de aanzet die de danser actief geeft aan de beweging: hij kan een sterke aanzet meegeven of een zeer lichte. Als de danser zelf inactief is en de aanzet van zijn beweging komt van buiten, dan spreken we van een impuls. Denk daarbij aan een duw van een andere danser, het in beweging gezet worden door een decorstuk bijvoorbeeld.

Vorm en vormelementen, choreografie

Ruimte, tijd en kracht zijn de vormgevingselementen die we voor dans benoemen. Wanneer er sprake is van meerdere dansers in een choreografie dan spelen de aspecten structuur en samenwerking een belangrijke rol.

structuur

Er is sprake van structuur wanneer er door (de variaties op) de volgorde van de danspassen en de danscombinaties een samenhangend geheel ontstaat.

Door variaties ontstaan er verschillen tussen de individuele dansers. Bijvoorbeeld: canon (starten van een danscombinatie na elkaar), opeenvolging (starten van een enkele beweging na elkaar), herhaling of omkering van danscombinaties.

samenwerkingsvormen

Een samenwerkingsvorm is de manier waarop de dansers samenwerken in een choreografie, ofwel de wijze waarop de interactie tussen de dansers plaatsvindt. Bijvoorbeeld: actie/reactie, leunen/steunen of unisono (gelijktijdig bewegen).

III. Theatervormgeving

> zie drama.

MUZIEK

- I. Uitvoering /voorstelling: Wat is er te horen en/of te zien? Wat voor soort muziek(stuk) wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: Waar gaat het muziek-/muziektheaterstuk over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de voorstelling/het concert vormgegeven door middel van muziek?
- IV. Theatervormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de muziekvoorstelling vormgegeven?

I. Uitvoering/voorstelling:

Wat is er te horen en/of te zien? Wat voor soort muziek(stuk) wordt er uitgevoerd? Bijvoorbeeld een concert van een symfonieorkest, een optreden van een pop-/rockband, van een jazzband; een muziektheaterstuk zoals een opera of een musical; een liederenrecital; koorwerk.

II. Inhoud

Waar gaat het muziek-/muziektheaterstuk over: Wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

Bij sommige muziekstukken is sprake van een verhaal. Bijvoorbeeld bij muziektheaterstukken als opera, operette en musical. Het verhaal kan worden geanalyseerd aan de hand van de spelgegevens, die bestaan uit de 5 w's.

> zie drama.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud, vormgeving en/of theatervormgeving en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het kunstwerk en/of in de intentie van de maker. In het geval van het muzieknummer *Star Spangled Banner* van Jimi Hendrix is het onderwerp de Amerikaanse vlag of het bombardement van Engelse soldaten op een Amerikaans fort in 1814. De (diepere) betekenis van dit onderwerp is het protest tegen de Amerikaanse regering eind jaren 60.

III. Vormgeving

Hoe wordt de uitvoering/voorstelling vormgegeven door middel van muziek?
Vormgeving in muziek gebeurt door de keuzes die een componist maakt in het gebruik van:

1. Toonhoogte

Toonhoogte is de hoogte van klanken, instrumenten en/of stemmen. De toonhoogte wordt aangegeven door noten, genoteerde klanken. Een **melodie** is een opeenvolging van klanken van verschillende toonhoogte, in een bepaald ritme, die als een herkenbaar geheel kan worden ervaren.

Elementen die met toonhoogte te maken hebben zijn akkoorden (samenklanken van twee of meer tonen), harmonie (de rangschikking van akkoorden), dissonant, consonant, een- en meerstemmigheid, homofonie en polyfonie, atonaliteit en tonaliteit.

Tonaal en atonaal:

In tonale muziek is er een relatie tussen de verschillende tonen van de toonladder (C-D-E-F-G-A-B-C), niet alle tonen zijn even belangrijk. Door de hiërarchie is de eerste toon van de toonladder,

de grondtoon, en eventueel het akkoord dat hierop gebouwd wordt, het belangrijkste. Grondtoon en akkoord bepalen onder andere de toonsoort.

Bij atonale muziek ontbreekt deze hiërarchie voor een deel, waardoor de muziek een bepaalde onvoorspelbaarheid heeft.

2. Toonduur

Toonduur is de lengte, de tijdsduur van klanken. Toonduur is bepalend voor de volgende aspecten:

maat

Dit is de indeling van de muziek in gelijke eenheden van één of meerdere tellen; bekend zijn tweekwartsmaten (2/4, mars), driekwartsmaten (3/4, wals en mazurka bijvoorbeeld) en vierkwartsmaten (4/4, tango).

ritme

Dit is de indeling in tijd van korte en lange klanken en eventuele momenten van stilte tussen deze klanken (rusten) en de accenten die hierin gelegd kunnen worden. Een bijzonder ritmisch gegeven is de syncope: een verschuiving van het accent, waardoor het accent niet óp de tel maar net vóór of net ná de tel ligt.

3. Tempo

Tempo is de snelheid van een muziekstuk. Muziekstukken kunnen snel of langzaam worden gespeeld (hoog of laag tempo) en er kan sprake zijn van tempowisselingen waarbij vertraagd of versneld wordt. In de popmuziek wordt tempo aangeduid met BPM (= Beats Per Minute)

Opmerking: ritme en tempo zijn twee verschillende fenomenen. Het tempo van een muziekstuk kan langzaam zijn en toch snelle ritmische bewegingen kennen.

4. Dynamiek (klanksterkte)

Dynamiek is de klanksterkte van de muziek (decibels): hard en zacht en alles wat daartussen ligt, inclusief de overgangen van hard naar zacht of omgekeerd.

5. Klankkleur, timbre

Klankkleur of timbre is de eigen kleur, karakter van de individuele stem of het individuele instrument, van licht en helder tot vol en zwaar. Zo kan de ene sopraan licht en helder klinken, een andere sopraan donker en dramatisch.

Ook de combinatie van verschillende stemmen en instrumenten levert een eigen klankkleur op: koor, strijkorkest, symfonieorkest, blaasorkest (harmonieorkest, fanfare), popband en/of combinaties hiervan hebben alle een eigen, karakteristieke klank.

6. Vorm en vormelementen, compositie

Met de genoemde vormgevingsmiddelen (toonhoogte, toonduur, tempo, dynamiek en klankkleur) creëren componisten muziekstukken, composities. Een aantal compositie-elementen en compositievormen zijn:

motief

Een motief is een klein melodisch of ritmisch gegeven dat als basis dient voor een compositie (denk bijvoorbeeld aan de eerste vier noten van de vijfde symfonie van *Ludwig von Beethoven*: **•••_**). Een motief kan onderdeel uitmaken van een muzikaal thema.

thema

Een thema is een muzikale zin die bepalend is voor een muziekstuk en die gedurende het stuk meerdere keren voorkomt, al dan niet als variatie. Een thema kan één of meerdere motieven bevatten.

IV. Theatervormgeving

> zie drama.

FILM

- I. Voorstelling: Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort film(voorstelling) is er te zien?
- II. Inhoud: Waar gaat de film over: Wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de filmvoorstelling vormgegeven door middel van
  - a. spel,
  - b. theatervormgeving,
  - c. filmtechnische vormgeving: met welke filmspecifieke technieken wordt de filmvoorstelling vormgegeven?

I. Voorstelling:

Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort film(voorstelling) wordt er getoond? Bijvoorbeeld een speelfilm (romcom, thriller, western, roadmovie), documentaire of een kunstfilm.

II. Inhoud:

Waar gaat de film over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

Als het onderwerp verhalend is, kun je de film(voorstelling) analyseren aan de hand van de 5 w's.
> zie drama.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud en vormgeving en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het kunstwerk en/of in de intentie van de maker. In het geval van de film(voorstelling) *The Great Dictator* van Charlie Chaplin is het onderwerp de dictatuur van Adolf Hitler. De (diepere) betekenis van dit onderwerp is vaak een aanklacht tegen het Derde Rijk.

III. Vormgeving

Hoe wordt de filmvoorstelling vormgegeven door middel van

- a. spel > zie drama
- b. theatervormgeving > zie drama
- c. filmtechnische vormgeving

c. Filmtechnische vormgeving:

Met welke voor film specifieke technieken wordt de filmvoorstelling vormgegeven? Specifiek voor film is de vormgeving door middel van:

1. Cameravoering, opnametechniek

Hiertoe behoren:

camerastandpunt

Dit is de plaats van de camera ten opzichte van dat wat gefilmd wordt:

- neutraal: Het onderwerp wordt op ooghoogte in beeld gebracht.
- kikker: Het onderwerp wordt van onderaf in beeld gebracht.
- vogel: Het onderwerp wordt van bovenaf in beeld gebracht.
- camerahoek: De specifieke hoek ten opzichte van dat wat gefilmd wordt, schuin of recht ervoor.

camerabeweging

Vanuit een 'vaste' camera, op één plek:

- Het kan gaan om een horizontale, verticale of draaiende beweging of een zoombeweging.
- Het verplaatsen van de positie van de camera ten opzichte van het gefilmde:

Bijvoorbeeld het meebewegen van de camera door het lopen van de cameraman, door de camera op een rails te laten rijden, door het bevestigen van de camera aan een robot(arm), een auto of een drone.

Camera-afstand

De afstand van de camera tot het gefilmde: bijvoorbeeld een close-up (alleen het gezicht), medium-shot (vanaf het middel in beeld), totaal shot (volledig in beeld) of long shot (overzicht van een situatie of locatie van een afstand).

kadrering

De specifieke beeldduitsnede waarvoor de regisseur/cameraman kiest. Bijvoorbeeld de keuze om een persoon links, in het midden of slechts half in beeld te brengen.

cameraperspectief

Hierbij gaat het om de persoon van waaruit de gebeurtenis wordt geregistreerd:

objectief: De camera registreert wat er gebeurt. Je ziet de situatie van enige afstand, als toeschouwer, niet als betrokkene

subjectief: De kijker kijkt mee met een van de acteurs, kijker ziet wat de acteur ziet

scherpstelling

De keuze voor het deel van het beeld waarop de camera scherpstelt

2. Montage

Hierbij gaat het om de ordening van opgenomen beeld en geluid. Ook kan het gaan om toevoegingen aan het gefilmde materiaal (bijvoorbeeld: geluiden, beeldmanipulatie, animatie). Beelden kunnen door de manier waarop ze achter elkaar staan of 'geordend' zijn een bepaalde betekenis krijgen (bijvoorbeeld de montages van Eisenstein of de douchescène uit *Psycho*). Special effects kunnen, behalve op de set, ook in de montage worden gecreëerd. Denk daarbij aan slow motion maar ook aan digitale technieken als Computer-Generated Imagery. In film kan geluid (bijvoorbeeld geluidseffecten, muziek, voice-over) ook in de montage nog worden toegevoegd (anders dan bij drama).

